BIBLIOTEKARZ PODLASKI
2018/1 (XXXVIII)
ISSN 1640-7806 (print)
ISSN 2544-8900 (online)
http://bibliotekarzpodlaski.ksiaznicapodlaska.pl/

Marcin Mironowicz
Uniwersytet w Białymstoku

Biblioteki bractw prawosławnych w XVI–XVIII wieku*

Streszczenie:

Artykuł omawia biblioteki funkcjonujące przy prawosławnych monasterach brackich w XVII-XVIII wieku. Z uwagi na zachowane skąpe rejestry książek w pracy został omówiony głównie stan ilościowy i przedmiotowy księgozbiorów brackich.

Słowa-klucze: biblioteki, prawosławie, monastery, bractwa cerkiewne

Libraries of orthodox brotherhoods from 16th to 18th century

Summary:

The article discusses libraries operating at monasteries of orthodox brotherhoods from 15th to 18th century. Due to sparse book registers, the work mainly discusses the quantities and titles in brotherhood libraries.

Key words: libraries, Orthodox Church, monasteries, Orthodox brotherhoods

* Praca naukowa finansowana ze środków budżetowych na naukę w latach 2015–2018 jako projekt badawczy w ramach programu pod nazwą „Diamentowy Grant".

Dzieje bibliotek w Kościele prawosławnym w XVII-XVIII wieku nie zostały dostatecznie opracowane. O księgozbiorach przy monasterach i cerkwiach dowiadujemy się zazwyczaj przy omawianiu zasobów bibliotecznych znajdujących się w środowisku innych wyznań.

Według B. Sapunowa każda cerkiew na początku XVI wieku dysponowała zestawem od ośmiu do dziesięciu ksiąg[1]. Wśród nich najczęściej znajdowały się służebniki, ewangelie, psałterze, czasowniki, miniei, triody, jermołogiony, stichiary, oktoichy[2]. Większe księgozbiory, sięgające XI-XII stulecia, znajdowały w monasterach prawosławnych w Smoleńsku, Połocku, Kijowie, Grodnie, Ławryszewie, Wilnie, Supraślu. Swoje prywatne biblioteki posiadali również duchowni i możnowładcy prawosławni[3].

W II połowie XVI i XVII wieku zasoby biblioteczne posiadały bractwa cerkiewne. Konfraternie powstały w większości miast Rzeczypospolitej i przejęły na siebie obowiązek obrony praw Cerkwi prawosławnej. W działalności statutowej bractw cerkiewnych, obok prowadzenia szpitali i typografii, ważne miejsce zajmowała oświata. To dlatego, jak pisze Barbara Topolska, biblioteki cerkiewne skupione zostały wokół ostoi prawosławia w Rzeczypospolitej – monasterów brackich w Wilnie, Lwowie, Połocku, Łucku, Orszy, Mińsku, Mohylewie[4]. Z księgozbiorów korzystali zakonnicy, uczniowie szkół brackich i członkowie bractwa. Jako przykład takich bibliotek można wymienić zbiory istniejące przy konfraterni lwowskiej, łuckiej i wileńskiej.

W rejestrze ksiąg bractwa we Lwowie z 1601 roku wymienia się 86 ksiąg liturgicznych w języku słowiańskim (wśród nich wydania Franciszka Skoryny, praska Biblia z 1519 roku, Księga Mądrości Salomona; Psałterz wydrukowany w Zabłudowie z 1570 roku), 7 ksiąg w języku greckim,

[1] Б. В. Сапунов, *Книга в России в XI–XIII в.*, Ленинград 1978, с. 67, 77.

[2] M. B. Topolska, *Społeczeństwo i kultura w Wielkim Księstwie Litewskim od XV do XVIII wieku*, Poznań–Zielona Góra 2002, s. 86.

[3] Np. duchowny Mateusz z cerkwi św. Jerzego w Wilnie w testamencie z 1522 roku swój księgozbiór zapisał cerkwi Narodzenia NMP i św. Grzegorza. *Археографический Сборник Документов относящихся къ исторіи сѣверозападной Руси*, Вильна 1869, т. VI, с. 12-13.

[4] M. B. Topolska, *Społeczeństwo i kultura w Wielkim Księstwie Litewskim od XV do XVIII wieku*, s. 332.

20 pozycji łacińskich (w tym gramatyki Alwara i Clenardiego), 24 księgi w języku polskim o charakterze religijnym[5].

W rejestrze majątku ruchomego bractwa prawosławnego w Łucku z 1676 roku wymieniono między innymi 29 ksiąg liturgicznych ofiarowanych bądź kupionych za pieniądze brackie. W skrzyni brackiej przechowywano podręczniki szkolne, w tym: gramatyki słowiańskie, greckie, łacińską Donata, katechizm łacińsko-polski, słownik łaciński[6]. W wizytacji monasteru bractwa łuckiego z 15 maja 1752 roku w opisie majątku ruchomego wymieniono 24 księgi cerkiewne, 20 ksiąg ruskich, 58 ksiąg łacińskich i polskich[7].

Księgozbiory gromadziły również osoby związane z ruchem brackim. Bogata biblioteka Symeona Połockiego[8] składała się z ksiąg liturgicznych, polemicznych, podręczników wydanych głównie w języku starocerkiewnym, łacińskim, greckim i polskim. Przytaczana przez badaczy liczba pozycji w księgozbiorze Symeona Połockiego w II połowie XVII wieku wahała się od 280 do 539[9]. Wolą Symeona, zapisaną w testamencie, było przekazanie książek do Kijowa i Połocka: książki łacińskie miały być przekazane do monasteru brackiego w Kijowie, a wydane w języku polskim i starocerkiewnym do monasteru brackiego w Połocku. Po śmierci Symeona Połockiego rękopisy słowiańskie trafiły do biblioteki Świętego Synodu, a księgi łacińskie ostatecznie znalazły się w Rosyjskim Państwowym Archiwum Akt Dawnych w Moskwie[10].

Bogaty księgozbiór, składający się z ponad 300 książek, posiadał również innych wybitny hierarcha – Dymitr Rostowski. Wśród posiadanych woluminów znajdowały się pozycje w języku cerkiewno-słowiańskim, greckim, łacińskim i polskim. Ważne miejsce zajmowały księgi liturgiczne

[5] С. Голубев, *Кіевскій метрополит Петр Могила и его сподвижники*, т. I, прил. *Матеріалы для исторіи западно-русской церкви*, Киев 1883, нр. XXI, с. 167-171.

[6] *Архів Української Церкви. Серія 2. Випуск 1. Історія Луцького братства та братського онастиря 1617–1833 років*, Луцк 2014, нр. 150, с. 336-341.

[7] *Архів Української Церкви…*, нр. 213, с. 456-466.

[8] Symeon Połocki (1629–1680) – białoruski i rosyjski poeta, dramaturg, pedagog, filozof -oświeciciel, działacz cerkiewny.

[9] М. А. Юсим, *Книги из библиотеки Симеона Полоцкого – Силвестра Медведева*, „Труды Отдела древнерусской литературы", СПб. 1993, т. XLVII, с. 312-327.

[10] А. А. Преображенска, *Прежде смерти наипаче внезапныя и напрасныя: духоная грамота Симеона Полоцкого*, „Древняя Русъ. Вопросы медивистики" 2015, нр. 2, с. 115-132.

i podręczniki szkolne. W bibliotece Dymitra Rostowskiego znajdowały się dwa słowiańsko-greckie i dwa grecko-łacińskie leksykony, trzy gramatyki języka greckiego: Laskarysa, wydanie lwowskie i nieznanego autora, a także *Rudimenta linguae graecae* („Лексиконъ Славено-Греко-Латинский, Лексикон другій Славенскій, Греческій и Римскій, Лексикон третій Греко-Лятинумъ. Лексиконъ Славенскій. Лексиконъ илъ Греко-Лятинумъ, Лексиконъ иный Латино-Слявоникумъ, Грамматика 1 Греческая Ласкарева, Грамматика другая Греческая, Львовская Грамматика Греко Склявоника. И иная Грамматика Греческая"). Dymitr Rostowski był znakomitym kaznodzieją. Do naszych czasów zachowały się polemiczne kazania, które potwierdzają wykorzystanie przez ich autora zawartości biblioteki. Utwory polemiczne w bibliotece Dymitra Rostowskiego: „Вопросы и отвѣты православному съ папежникомъ съ акростихомъ въ началѣ, Десидерозусъ Саковича, Отпись на Ипатіа о соборѣ Фліоренскомъ, Книга о вѣрѣ, Prawdziwa wiara Гизеля, Палинодія Копыстенскаго отъ книгъ іеромонаха Димитрія Савича недостойнаго архимандрита Елецкаго Черниговскаго, Concordia discors dominicarum orthodoxae ecclesiae cum Romana"[11].

W Wielkim Księstwie Litewskim szczególną rolę odgrywało bractwo cerkiewne działające przy monasterze św. Ducha w Wilnie. Losy stauropigii wileńskiej podzielił jej księgozbiór. Biblioteka monasterska składała się z pozycji zakupionych przez bractwo i kolejnych ihumenów klasztoru, ksiąg darowanych bądź przekazanych w zapisach testamentowych, a także wydań typografii brackiej w Wilnie i Jewiu. Nie zachował się do naszych czasów pełny rejestr książek biblioteki monasteru św. Ducha z pierwszej połowy XVII wieku, tj. z okresu, kiedy bractwo, jego monaster, szkoła i typografia przeżywały największy rozwój. Zachowały się natomiast informacje o tej części księgozbioru, którą zabrał były archimandryta tegoż monasteru, biskup połocki, a następnie unicki Melecjusz Smotrycki[12]. Po jego przejściu na unię w 1628 roku bractwo prosiło byłego biskupa prawosławnego o zwrot wywiezionych z klasztoru wileńskiego utensyliów cerkiewnych i książek. Mimo obietnic ze strony Smotryckiego, porozumienia w sprawie

[11] И. Шляпкин, Св. Димитрій Ростовскій и его время (1651–1709 г.), СПб 1891, с. 27, прил. 4.

[12] Melecjusz Smotrycki (ur. ok. 1577, zm. 1633) – prawosławny, a następnie unicki duchowny. W latach 1620–1629 prawosławny arcybiskup połocki. Autor gramatyki cerkiewnosłowiańskiej.

„книгъ и аппаратовъ" nie osiągnięto[13]. W konsekwencji w 1629 roku ihumen monasteru św. Ducha w Wilnie Józef Bobrykowicz[14] w imieniu duchownych braci i członków bractwa złożył skargę na Melecjusza Smotryckiego, archimandrytę monasteru dermańskiego o to, że przywłaszczył on „не мало апьператовъ церковныхъ отъ злота, сребра, перель, дорогихъ каменей […] и книгъ не мало кгрецккихъ и лацинскихъ теологицкихъ"[15]. Bractwo wileńskie jeszcze kilkakrotnie upominało Melecjusza Smotryckiego o zwrot przywłaszczonych brackich kosztowności i ksiąg.

W 1875 roku Stepan Gołubiew sporządził katalog biblioteki monasteru w Dermaniu. Wiele pozycji było oznakowanych podpisem bądź notatkami Smotryckiego, z czego badacz wnioskował, że niektóre z książek były własnością bractwa wileńskiego. Pozycje te Gołubiew wymienił w artykule *Археологическая замѣтка о памятникахъ старины, находящихся въ нѣкототерыхъ мѣстностяхъ волынской епархіи*[16]. Wiele książek greckich i łacińskich zawierało własnoręczne notatki Smotryckiego i były „własnością" byłego hierarchy prawosławnego. Są to:

1. *Concordantiae Ribliorum atriusque testamenti*, wydana w XVI wieku[17].
2. *Opera omnia S. Gregorii Nisseni*, wydany w Paryżu w XVI wieku (w języku greckim i łacińskim)[18].
3. *Procopii, Sophisti Christiani, variarum in Esaiam profetam commentationum epitome, cum praeposito Evsevii Pomphili fragmento, de*

[13] W liście z 28 września 1628 roku do cześnika wołyńskiego Laurencjusza (Wawrzyńca) Drzewińskiego Melecjusz Smotrycki obiecuje oddać namiestnikowi monasteru wileńskiego Św. Ducha rejestr zabranych utensyliów i książek, С. Т. Голубев, *Матеріалы для Исторіи Западно-Русской Церкви* (Приложеніе к 1-му тому сочиненія *Кіевскій митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники*, Киев 1883, нр. LV, с. 317-322.

[14] Józef Bobrykowicz (ur. ?, zm. 1635) – prawosławny archimandryta monasteru św. Ducha, a następnie biskup mohylewski od 1633 do śmierci.

[15] С. Т. Голубев, *Матеріалы для Исторіи Западно-Русской Церкви* (Приложеніе к 1-му тому сочиненія) *Кіевскій митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники*, Киев 1883, нр. LXVIII, с. 384-386. *Описание документов западно-русских униатских митрополитов*, т. I: 1470–1700, Санктъ Петербургъ 1897, нр. 572, с. 210.

[16] С. Т. Голубев, *Археологическая замѣтка о памятникахъ старины, находящихся въ нѣкототерыхъ мѣстностяхъ волынской епархіи*, Труды Киевской Духовной Академии, Киев 1876, нр. 3, с. 615-631.

[17] Na początkowych kartkach zachował się podpis M. Smotryckiego „Ex libris Melety Smotrzysky".

[18] Na stronie tytułowej podpis Melecjusza Smotryckiego „Εκ των τε Μελετιε Sμotrísky Αρχιεπις. Ιεροπολ. Αρχ. Δερμ.

vitis prophetarum. Ed. Parisiis, M. D. LXXX (w języku greckim i łacińskim)[19].

4. *Homiliae spirituales* S. Patri Macari[20].
5. *Corpus iuris civilis*, wydany w 1590 roku[21].
6. Zbiorowy tom zawierający Kodeks Justyniana i inne prawne postanowienia, w języku łacińskim, pieczęć w literach gotyckich z końca XV wieku[22].
7. *Vitae sanctorum selectissimae, probatissimae, quatner tomis destributae. Coloniae Agrippinae.* 1645 rok[23].
8. *Corona virtutum moralium*, wydana 1612 roku w Frankfurcie[24].
9. *Biblia sacra* (w dwóch tomach), wydana w Hamburgu w 1596 roku w języku łacińskim, greckim i niemieckim[25].
10. *Σήνοψις των Θειων και ιερων της εκκλησίας μηστηρίων.* Rzym 1633[26].
11. *Λεξικον Ελληνορομαικόν.* Basileae (I) ICXXCIV[27].

Większość pozostałych książek biblioteki monasteru dermańskiego, wydanych do lat trzydziestych XVII wieku, w języku łacińskim i greckim, również pochodziło z biblioteki byłego biskupa połockiego. Bractwo wileńskie w wydanym w typografii brackiej w 1632 roku dokumencie *Synopsis, albo krótkie spisanie praw, przywilejow, od królow polskich narodowi Ruskiemu nadanych* zapisało, że Smotrycki, który przez długi czas zamieszkiwał w monasterze brackim, zabrał i przyswoił „niemniey y bardzo wiele xiąg z biblioteki naszey Brackiey, Theologow iak wschodnich tak y zachodnich, tudzież y różnych historikow, przy inszych wszystkich rzeczach,

[19] Na stronie tytułowej następujący podpis Melecjusza Smotryckiego „EX libris Melety Smotrzysky Arch. Derm."

[20] Na karcie tytułowej następujący napis: „Ex cathalogo librorum Reverendisaimi Archiepiscopi Melety Smotr, Arch. Derm."

[21] Na pierwszych stronach własnoręczny podpis M. Smotryckiego: „Ex cathalogo librorum B. memoriae Reverendissimi Archiepiscopi Hierop."

[22] Na stronach początkowych własnoręczny podpis M. Smotryckiego: „Ex cathalogo Melety Smotr., Achiep. Hieropol., Arch. Derman."

[23] Na końcowych stronach jest własnoręczna zapiska Melecjusza Smotryckiego.

[24] W książce wpis własnoręczny Melecjusza Smotryckiego.

[25] Na pierwszych stronach drugiego tomu następujący podpis Smotryckiego „Εκ των Μελετιι Σμοτρицкий Αρχιεπισκόπου Ιεροπ."

[26] Na stronie podpis Smotryckiego; „EX libris M. Smotrzysky".

[27] Na stronie tytułowej podpis Smotryckiego: „Εκ των το Αρχιεπισκόπου Ιεροπολ. Μελετιου Σμοτρισκη Αρχιμανδρ. Δερμ".

z monastera naszego za usiłowną iego proźbą onemu przesłanych, na kilkanaście tysięcy złotych zaszkodził"[28]. Część książek na prośbę Smotryckiego przesłali do Dermania członkowie bractwa. Książki nie zostały zwrócone, a ich wartość została przez bractwo oszacowana na kilka tysięcy złotych. Po przejściu na unię Melecjusz Smotrycki korzystał z ksiąg, które wypożyczał z bibliotek kręgu łacińsko-unickiego. Niektóre z nich również po śmierci byłego biskupa prawosławnego zasiliły księgozbiór biblioteki monasteru dermańskiego[29].

W bibliotece monasteru św. Ducha w Wilnie znaczną część księgozbioru zajmowały książki wydane w typografii brackiej. W czasie pożarów w latach 1748–1749 ocalał tylko tzw. „ruskij koniec" monasteru, na którym zbudowana była w 1639 roku dzwonnica. W dzwonnicy znajdowała się bracka biblioteka. Księgozbiór nie doznał uszczerbku podczas wyprawy napoleońskiej na Rosję w 1812 roku. W czasie pierwszej wojny światowej jesienią 1915 roku większość książek została przeniesiona do monasteru dońskiego w Moskwie, gdzie pozostała do dnia dzisiejszego. W tej części księgozbioru znalazły się dzieła Plutarcha z 1553 roku, Cycerona z 1615 roku, Biblia Jana Piskatora z 1613 roku, wydanie moskiewskie biblii z 1663 roku[30].

Według inwentarza monasteru św. Ducha w Wilnie, sporządzonego 16 czerwca 1797 roku[31], w klasztorze było 89 ksiąg wydanych głównie w Moskwie, Kijowie i Petersburgu w XVIII wieku, oprócz niewielu wyjątków. Ich tytuły, oprócz biblii i służebników, są następujące: *Кругъ житій святыхъ. Бесѣды Іоанна Златоустаго на Бытіе*, *О Покаяніи 1*, *Камень вѣры*, wydany w Kijowie w 1730 roku, *Баронія – дѣянія церковныя* – wydany w Moskwie w 1719 roku, *Сборникъ поученій* – Moskwa 1700 г., *Вѣнецъ Христовъ* – wydany w Kijowie w 1688 roku, *Поученія воскресныя и праздничныя* – wydany w Wilnie, *Розыскъ* – wydany w Moskwie w 1745 roku, *Прологъ* – wydany w Moskwie w 1747 roku, *Прав.*

[28] *АЮЗР*, ч. I, т. VII, Киев 1887, с. 571-572.

[29] Część tych książek pochodziła z księgozbioru wileńskiego bractwa unickiego. С. Т. Голубев, *Археологическая замѣтка о памятникахъ старины, находящихся въ нѣкототерыхъ мѣстностяхъ волынской епархіи*, Труды Киевской Духовной Академии, Киев 1876, нр. 3, с. 629-630.

[30] *Хранитель монастырской библиотеки: в этих стенах счёт идёт на столетия* http://baltnews.lt/vilnius_news/20170601/1017203421.html [dostęp: styczeń 2018]

[31] Ф. Смирнов, *Виленскій Свято-Духов Монастырь, историческое описаніе съ тремя рисунками*, Вильна 1886, с. 228.

исповѣданіе вѣры – wydany w Moskwie w 1744 roku, *Шестодневъ*, *Увѣтъ духовный*, *О должностяжъ пресвитеровъ приходскихъ*, *Лексиконъ славяно-россійскій* – wydany w Kijowie 11 sierpnia 1627 roku, *Знаменія пришествія Антихристова* – wydany w Moskwie w 1703 roku[32].

W inwentarzu monasteru św. Ducha z 1800 roku podano wykaz pozycji księgozbioru, nieujętych w spisie z 1797 roku, „дѣлъ письменныхъ многоразличныхъ, между которыми имѣется разныхъ привиллегій или грамоты три сундука и одинъ шкафъ"; „книгъ школьныхъ на разныхъ языкахъ сундукъ одинъ – всѣхъ числомъ 87"[33].

Świadczy to o tym, że w monasterze po pożarze 1749 roku zachowało się wiele cennych rzeczy, w tym cerkiewnych utensylii, dokumentów i książek[34]. Według wykazu książek z inwentarza z 1800 roku[35] biblioteka posiadała liczne księgi liturgiczne z XVII wieku: *Требникъ Петра Могилы*, wydany w Kijowie w 1646 roku; *Тріодіонъ или трипѣснецъ*, wydany w Czernihowie w 1685 roku; *Евхологіонъ или требникъ*, wydany w Wilnie w 1697 roku; wydań kijowskich, czernihowskich, poczajewskich, moskiewskich i petersburskich zachowało się w cerkwi monasteru ponad 40 książek, w tej liczbie jedna książka w języku greckim *Орологіонъ* z 1780 roku.

Biblioteka zawierała pozycje zebrane przez przełożonych monasteru, pozycji podarowanych klasztorowi bądź zakupione przez monaster. W końcu XVIII wieku księgozbiór monasterski zawierał pozycje o różnej tematyce: od czasopism medycznych, rolniczych, statystycznych do leksykonów i gramatyk. Były one wydawane w okresie od XVI do końca XVIII wieku. W bibliotece znajdowały się książki w językach – słowiańskim, rosyjskim, greckim, łacińskim, francuskim, angielskim i polskim. Przechowywano tu również pozycje wydane w Berlinie, Wiedniu, Paryżu, Bazylei, Amsterdamie, Hadze, Lipsku, Kolonii, Norymberdze, Lwowie, Bratysławie, Londynie, Krakowie, Dreźnie, Frankfurcie, Poznaniu, Wenecji, Lyonie, Strasburgu, Zurychu, Rzymie, Genewie, Brnie, Weimarze, Edynburgu, Oksfordzie. Nie sposób przytoczyć całego katalogu książek. Niektóre z nich, rzadkie i drogocenne, w 1878 roku były przekazane do biblioteki publicznej w Wilnie.

[32] Ф. Смирнов, *Виленскій Свято-Духов Монастырь…*, c. 234.

[33] Tamże, c. 235.

[34] Tamże, c. 236.

[35] Tamże, c. 351-355.

Na szczególną uwagę w bibliotece brackiej zasługują trzy rękopisy: *Прологъ или собраніе поученій на разные дни года* (napisany w języku słowiańskim), *Синодикъ или помянникъ Виленскаго Свято-Духова монастыря*; *Лѣтописецъ келейный святаго Димитрія митрополита Ростовскаго и Ярославскаго, отъ начала міробытія до Рождества Христова, его-же архіерейскими трудами сочиненный*.

Z biblioteki monasteru brackiego pozostały obecnie w monasterze św. Ducha w Wilnie następujące książki drukowane: *Biblia* wydana w 1663 roku, bez karty tytułowej; *Iohannis Piscatoris commentaria*, wydana w Narbonie w 1613 roku; *Lux Evangeliorum*, wydana w Koloni w 1655 roku; *Лѣствица препадобнаго Іоанна 21*, napisana w języku słowiańskim, wydana w Moskwie w 1647 roku; *Казанья недѣльныя на вѣнецъ всего лѣта*, wydane w Kijowie w 1688 roku; *Ключъ разумѣнія*, wydany w Lwowie w 1665 roku; *Kazania Skargi*, wydane w Krakowie w 1595 roku; *Лексиконъ славяно-россійскій Памвы Берынды*, wydany w Kijowie w 1627 roku; *Opera Ioannis Cassiani*, wydana w Lugduni w 1606 roku; *Poliantheae Langii*, wydana w Lugduni w 1648 roku; *Illustrium vitae Plutarchi*, wydane w Bazylei w 1553 roku; *Historia papatus. Heydegerii Fransisci*, wydana w Amsterdamie w 1684 roku; *Magnum speculum exemplorum Ioannis Majoris 81*, wydana w Kolonii w 1684 roku; *Opera Iosephi Flavii*, t. I, wydana w 1640 roku; *Epistolae Isaaci Casauboni*, wydana w Hadze w 1638 roku; *Dissertationum ludicrarum et amoenitatum scriptores varii* (Lugduni 1638); *Ioannis Posselii apophthemata graeco-latina* (Frankfurt 1595); *Historia Q. Curtii Rufi* (Lipsk 1696); *Orationes Ciceronis* (Bazylea 1615), *Journal de Pierre le grand* (Berlin 1773).

W bibliotece znajdowała się też historia Macieja Stryjkowskiego, wydana w 1582 roku w Królewcu. Oprócz tego w bibliotece przechowywano dyplomy, przywileje i akty dotyczące monasteru w liczbie 98 i dokumenty monasterskie (plany własności ziemskiej, domów) w liczbie 22. Niektóre pozycje biblioteki brackiej odnajdywane są w zakamarkach monasterskich do dnia dzisiejszego: niedawno został pozyskany w ten sposób słownik łaciński z dodatkami greki, wydany w Bazylei w 1581 roku, Ambrożego Calepinusa, tzw. *Kalepinus*. W zbiorach biblioteki znajdowały się także kazania Piotra Skargi[36].

[36] *Хранитель монастырской библиотеки: в этих стенах счёт идёт на столетия* http://baltnews.lt/vilnius_news/20170601/1017203421.html [dostęp: styczeń 2018].

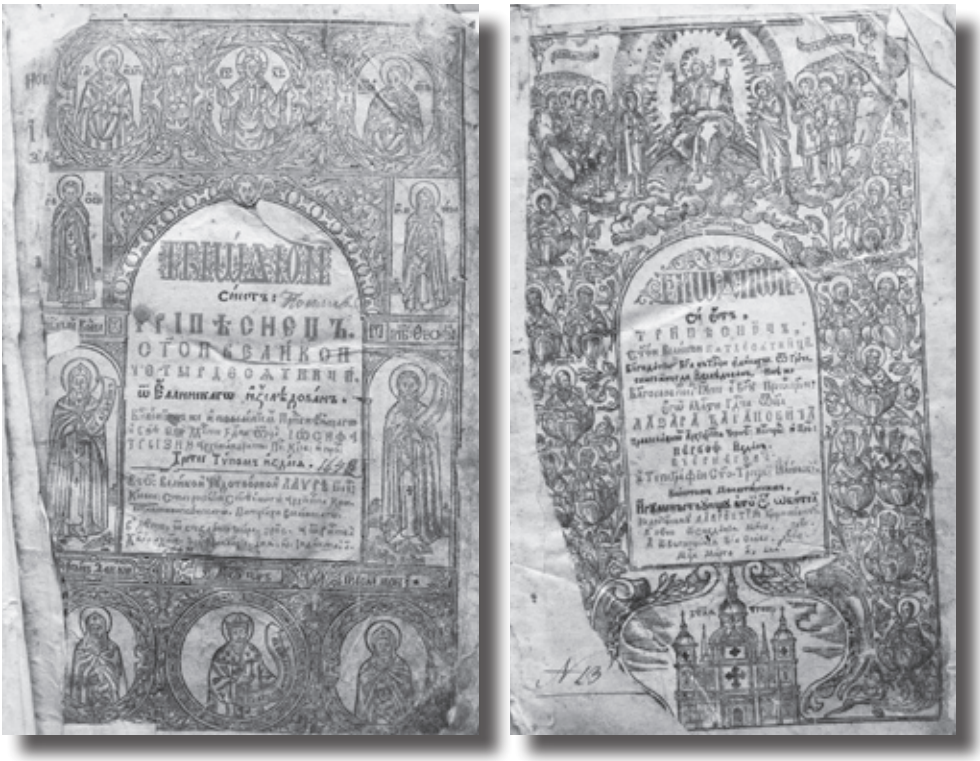

Triodion z 1642 i Triodion z 1685 r. z Archiwum monasteru św. Ducha w Wilnie

Biblioteki bractw cerkiewnych odgrywały ważną rolę w rozwoju kultury i oświaty prawosławnej na terenie Rzeczypospolitej[37]. Zakładanie przez bractwa drukarń zostało poprzedzone powstaniem szkół znajdujących się pod patronatem jego członków. Po raz pierwszy poruszono tematykę brackich bibliotek i oficyn wydawniczych na soborze prawosławnym w czerwcu 1594 roku, który był w całości poświęcony problematyce bractw cerkiewnych. Na soborze wyrażono zgodę na założenie szkół, bibliotek i brackich drukarni w Wilnie i we Lwowie[38].

Biblioteki brackie przyczyniły się do upowszechnienia nauczania Kościoła prawosławnego i lepszej dostępności do prawidłowych tekstów liturgicznych. Księgozbiory brackie, duchem odpowiadające prawosławiu,

[37] A. Mironowicz, *Drukarnie bractw cerkiewnych*, [w:] *Prawosławne oficyny wydawnicze w Rzeczypospolitej*, pod red. A. Mironowicza, U. Pawluczuk, Białystok 2004, s. 52-68; tenże, *Bractwa cerkiewne w Rzeczypospolitej*, Białystok 2003, s. 65-68.

[38] *АЗР*, т. IV, нр. 25; А. А. Папков, *Братства…*, с. 40.

docierały do szerokiego kręgu społeczeństwa. Większość brackich bibliotek posiadało bowiem księgi liturgiczne, głównie ewangeliarze, psałterze, służebniki i modlitewniki. Biblioteki posiadały również inne księgi liturgiczne, kazania, pouczenia, utwory polemiczne, traktaty filozoficzne i moralizatorskie, dokumenty historyczne oraz podręczniki do szkół brackich. Księgozbiory brackie przyczyniły się do podniesienia wiedzy teologicznej i świadomości religijnej wiernych, a biblioteki brackie, obok szkół cerkiewnych, stały się głównymi ośrodkami oświatowymi i kulturotwórczymi w Kościele prawosławnym na terenie Rzeczypospolitej.

Bibliografia

Źródła drukowane:

Akty izdawaiemyje Wilenskoj Archeograficzeskoj Komisiej dlja razbora driewnich aktow, T. IX, Wilna 1878.

Akty, otnosjaszcziesja w istorii Zapadnoj Rosii, sobrannyje i izdannyje Archeograficzeskoju komissieju, T. IV, Sankt-Pietiersburg 1853.

Archiw Jugo-zapadnoj Rosii, izdawaiemyj wremiennoj komisiej dlja razbora drewnich aktow, cz. 1, T. VII, Kijew 1887.

Archiw Ukrainskoi Cerkwi. Serija 2. Wipusk 1. Istorija Luckowo bratstwa ta bratskowo monastyrja 1617–1833 rokiw, Luck 2014.

Literatura:

Golubiew S. T., *Matierialy dlja Istorii Zapadno-Russkoj Cerkwi* (Prilozenie k 1-mu tomu soczinienija *Kiewskij mitropolit Pietr Mogila i jewo spodwizniki*), Kiew 1883.

Jusim M. A., *Knigi iz bibliotieki Simeona Polockowo – Silwiestra Miedwiediewa*, „Trudy Odiela driewnierusskoj lirieratury", SPb 1993.

Mironowicz A., *Bractwa cerkiewne w Rzeczypospolitej,* Białystok 2003.

Mironowicz A., *Drukarnie bractw cerkiewnych,* [w:] *Prawosławne oficyny wydawnicze w Rzeczypospolitej,* pod red. A. Mironowicza, U. Pawluczuk, Białystok 2004.

Papkow A.A., *Bratstwa. Oczierki istorii zapadno-russkich prawosławnych bratstw*, Siergiew Posad 1900.

Prieobrazenska A.A., *Priezdie smierti naipaczie wniezapnyja i naprasnyja: duchonaja gramota Simieona Polockowo*, „Driewnjaja Rus. Woprosy miedibinstiki" 2015, nr 2.

Smirnow F., *Wilienskij Swjato-Duchow Monastyr istoriczieskoie opisanie s triemja rysunkami*, Wilna 1886.

Szljapkin I., *Sw. Dimitrij Rostowskij i jewo wriemja* (1651–1709 г.), SPB 1891.

Topolska M. B., *Społeczeństwo i kultura w Wielkim Księstwie Litewskim od XV do XVIII wieku*, Poznań-Zielona Góra 2002.